Hint Dilleri Aracılığıyla İngilizceye Geçen Türkçe Sözcükler (Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary'e Göre)

Hatice ŞİRİN*

Giriş

Türkler, ilk çağlardan itibaren Avrupa ve Asya'daki bozkır kuşağı ile Çin, Kuzey Hindistan ve Ortadoğu'yu içine alan tarım kuşağını yurt edinmişlerdir[1]. Türklerin, dolayısıyla Türkçenin bu geniş coğrafyasında Çinliler, Farslar, Hintliler, Araplar, Yunanlılar, Macarlar, Finliler, Slavlar vd. uluslarla kurulan komşuluk ilişkileri, aynı zamanda, eskilik sırasına göre Çince, Farsça, Urduca, Arapça, Rusça, Ermenice, Macarca, Romence, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, Arnavutça, Yunanca, Fince, Lehçe, İtalyanca, Fransızca, Almanca, İngilizce vd. dünya dilleriyle Türkçenin komşuluğunu da belirlemiştir[2]. Türkçe ile komşu diller arasındaki alışverişler, Türkler ile komşu milletler arasındaki bilgi alışverişini gösterir. Türkçe ile Türkçeye komşu olarak yaşamış ve yaşamakta olan diller arası ilişkilerin tespiti demek, bir ölçüde Türklerle komşuları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, Türklerin komşularına öğrettikleri ile komşularının Türklere öğrettiklerinin belirlenmesi demektir[3].

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, hatice.sirin@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3194-6176
DOI: 10.37879/9789751751003.2022.11

1Günay Karaağaç, "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi", Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, 29-30 Nisan 2004, haz. Prof.
Dr. Günay Karaağa., Akçağ Yayınları, Ankara, s. 12.

2 Özkan Öztekten. "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisine Genel Bir Bakış": *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, 29-30 Nisan 2004,* haz. Prof. Dr. Günay Karaağaç, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 12.

3 Günay Karaağaç, "Türkçe ve Komşu Diller", *Dil, Tarih ve İnsan*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 119.

Bu çalışmada, Hindistan'da Britanya kolonilerinde görev yapan İngiliz askerlerinin ve bürokratlarının dillerine, Hint dilleri aracılığıyla geçen eski Türk kültürüne ait sözcükler incelendi. 1886'da Sir Henry Yule ve A. C. Burnell tarafından telif edilen *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary*, çalışmanın temel kaynağıdır. Konu, koloni İngilizcesindeki Türkçe alıntılar olduğundan, meseleye iki yönden yaklaşmak gerekir: 1. Türkçe-Hint dilleri ilişkileri, 2. Türkçe-İngilizce ilişkileri.

Türk-Hint Kültür ve Dil İlişkileri

Türkçe ve Hint dilleri arasındaki ilişkilerin eski çağlara kadar uzandığı bilinir. Hindistan, Türklerin benimsediği dinlerden biri durumundaki Budizmin merkezi olması yanında, çeşitli Türk boylarının da göç yeri olmuştur. Hint kavimleri, tarihin her döneminde, bir veya birkaç Türk kavmiyle komşuluk yaşamıştır. Son olarak da İslam dindaşlığının Gazneli Mahmud ile komşuluk ilişkisine ve nihayet Kutbettin Aybek'in 1192'de Delhi Sultanlığı'nı kurmasıyla, yöneten-yönetilen ilişkisine dönüşmesi, 665 yıl süren bir birliktelik yaratmıştır[4]. Hintçedeki Türkçe ögeler, Hindistan'la komşu olan veya Hindistan'da kurulan Türk devletleri dolayısıyla kurulan Hint-Türk kültür ilişkilerinin sonucudur.

Türkçe ile Hint dilleri arasındaki alışverişleri konu edinen çalışmalar son derece azdır. Bu çalışmalardan ilki Otto Spies tarafından 1955'te Bonn'da yayımlanan "Türkisches Sprachgut im Hindûstânî" adlı makaledir. Bu çalışmaya göre, Hint dillerinde Türkçe kökenli ve Türklerden öğrenilen sözlerin sayısı 135'tir[5]. Türkiye'deki çalışmaların başında ise Abidin İtil'in "Türkçe-Sanskrit Arasında Lenguistik Paraleller" başlıklı çalışması gelir. İtil, bu yazısında iki dil arasındaki denklikleri ve karşılıklı alışveriş sözlerini değerlendirir. İtil'in çalışmasında, Türk hanedanlarının Kuzey Hindistan'da kurdukları uzun süreli yönetimlerde resmî dil olarak Farsçayı kullanmalarına rağmen, günlük dil olarak Türkçeyi kullandıkları, bunun sonucunda gerek Farsçaya gerek Hindistan'daki değişik lehçelere, hatta modern Sanskritçeye çok sayıda Türkçe söz yerleştiği; netice olarak Hindûstânî dilinde 80, Bengal dilinde 40 kadar Türkçe kökenli sözün bulunduğu belirtilmiştir[6]. E.N. Na-

4 Karaağaç,"Türkçe ve Komşu Diller", s. 132.

5 Münevver Tekcan, "Urducadaki Türkçe Kelimeler ve Bunların Tematik İncelemesi", *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, 29-30 Nisan 2004*, haz. Prof. Dr. Günay Karaağaç, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 75.

6 Abidin İtil, "Türkçe-Sanskrit Arasında Lenguistik Paraleller", *Doğu Dilleri, Dil ve Ta-*

djip'in çalışmalarına göre de Bedrettin İbrahim tarafından telif edilen XVI. yüzyılda Delhi Türk Sultanlığı dönemine ait bir sözlükteki veriler, Türkçenin Kuzey Hindistan'da yaygın olarak konuşulduğunu göstermektedir[7].

Erkan Türkmen, Hindistan kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde elde ettiği bilgileri, Yeni Delhi'den sonra, Türkiye'de 1985'te *Türk Dili* dergisinde yayımlar. Bu yazılardan ilkinde Türkçeden Urducaya geçen sözleri tasnif edip[8] Hint yarımadasındaki Türk dilinin gelişmesini dört aşamaya ayırır: 1. İslamiyet Öncesi 2. Gazneliler Devri 3. Delhi Türk Sultanlığı 4. Baburlular Devri[9]. Türkmen, dört ciltlik eski Urduca sözlük *Ferheng-i Asfiye* ve Pakistan'da yayımlanan *Feruz ul-Lugat* adlı sözlüklerden çıkardığı Türkçe kelimelerin sayısını 118 olarak belirler[10].

Münevver Tekcan, Urduca-Urduca ve Türkçe-Urduca sözlük ile Delhi Sultanlığı'nın saray hayatını konu alan *Bezm-i Ahir* adlı eseri tarayarak, daha önce yapılmış çalışmalara ilaveten Urduca ve Hint dillerinde 77 söz daha belirler. Toplam 227 sözün 140'ı sosyal hayat, 61'i yönetim, 17'si beslenme, 9'u giyim ile ilgilidir[11].

İslamiyet öncesi dönemde Türk-Hint ilişkileri, özellikle Uygur Türklerinin VIII. yüzyılda Moğolistan topraklarındaki yurtlarından Turfan bölgesine göçleriyle belirginlik kazanır[12]. Göçlerden sonra Hindistan'la olan komşuluk bağları sıkılaşır. Bu bağlar, karşılıklı kültür alışverişini de beraberinde getirir. Bu suretle eski Hint dilleri ve Türkçe arasında yüzyıllar sürecek irtibat belirgin biçimde başlar. Buna rağmen, günümüze gelindiğinde, Pakistan'ın resmî dili olan ve Hindistan'ın da resmî dilleri arasında yer alan

---

rih-Coğrafya Fakültesi, I. C 4. S. Ankara 1970, ss. 139-150.

7 E. N. Nadjip, "Tyurskiy yazık deliyskogoy sultanata XIV veka", *Sovetskaya tyurkologiya*, no. 2, (1982), s.73.

8 Türkmen'in tasnifi şu şekildedir: 1. Aslı Türkçe olup Urduca sözlüklerde Farsça olarak gösterilen sözler (*kıyma, sürme* vb.) 1. Türkçe kökenli olan, fakat asıl biçimini kaybeden sözler (*kuç* < *küçük*, *begum* < *begüm*, *kuli* < *kul* vb.) 3. Türkçedeki biçimlerini koruyan sözler (*dolma*, *bacı, kamçı* vb.)

9 Erkan Türkmen, "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili*, C XLIX, S. 397, (1985), s. 27.

10 Erkan Türkmen, "Urducadaki Türkçe Kelimeler", *Türk Dili*, C XLIX, S. 399, (1985), ss. 157-171.

11 Tekcan, agm., 76-77.

12 Uygurlar ve göçleri hakkında bkz. C. Mackerras, "Uygurlar" (çev. Şinasi Tekin), *Erken İç Asya Tarihi* (der. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Urduca ile diğer Hint dilleri üzerine yapılan çalışmalarda eksik birçok nokta bulunmaktadır. Bunların başında Türkçedeki Urduca unsurlar konulu bir çalışmanın olmayışıdır. "Türkçede Urduca unsurların bulunabileceği düşünülmediği gibi, Türkçeye Hint dillerinden girmiş her sözü Farsça kaynaklı göstermek gibi bir yanlışlık da sürekli tekrarlanmaktadır."[13].

"Eski devirler söz konusu olduğunda, Budizmi benimseyen eski Uygurların dilindeki Sanskritçe sözler üzerinde epeyce durulmuştur[14]. Eski Uygur metinlerinin her yayınında, hatta ilk Türkçe İslami metinlerin ve Kuran çevirilerinin yayınında Sanskritçe sözler gündeme gelmiştir. Aracı dil sözlükleriyle de olsa, eski Uygurcadaki Sanskritçe sözler çözülmeye çalışılmıştır. Bu sözlerin büyük kısmı Budizm terimleri olduğu için, Uygurların yeni bir din olarak Müslümanlığı benimsemeleriyle canlılıklarını yitirmişler ve tarihsel sözlüklerdeki yerlerini almışlardır. Tabii ki Budizmden kalan sözler, Moğolların sözlüğünde önemli bir yer işgal ederler."[15]

Türk-İngiliz Dil İlişkileri ve Hindistan'daki Britanya kolonilerinde yaşayan İngilizlerin diline Hint dilleri aracılığıyla geçen Türk kültürüne ait sözcükler:

Türkçenin Hint dillerinin yanı sıra İngilizce ile de doğrudan veya dolaylı dil unsurları alışverişi yaptığı bilinmektedir. Ancak bu konu üzerinde yapılmış çalışmaların da son derece yetersiz olduğu söylenmelidir. "Bu konuda tutarlı ve gerçekçi bir çalışma yapabilmek için, Türkçenin öteki komşularına oranla daha yeni devirlerde doğmuş olan bu genç dillerin Türkçe ile ilişkilerinin araştırılması kadar, eski Latin, Grek ve Germen dilleriyle ilişkilerinin de incelenmesi gerekmektedir."[16].

Bu konu üstünde duran araştırmacılardan İ. Bikkinin, "Türkçe kökenli sözlerin İngilizceye girmesi, İngilizlerin atalarının (Angller, Saksonlar ve Jütler), bir Türk kavmi olan Hunların etkisi altına girdikleri döneme, bir başka

13 Karaağaç, "Türkçe ve Komşu Diller", s. 133.

14 Bkz. Osman Fikri Sertkaya, "Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, ss. 366-380; Osman Fikri Sertkaya, "Dîvânü Lügati›t-Türk›te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati›t-Türk›ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları*, S. 5, (2009), ss. 9-38.

15 Karaağaç, "Türkçe ve Komşu Diller", s. 133.

16 Karaağaç, "Türkçe ve Komşu Diller", s. 177.

deyişle, dördüncü yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır." der[17]. Orta Çağ'da ise (IX-XII. yy) Vikinglerin, Bulgar, Peçenek ve Kıpçak Türkleriyle yakın temas içinde olması, Türkçe-İngilizce ilişkisini devam ettirmiştir[18]. Vikinglerin atalarının Don ırmağı kıyılarında yaşadığı ve bu bölgeyi Türk kavimlerinin baskısıyla M.S. IV. yüzyılda terk ettikleri bilinmektedir. Vikinglerin bağlı olduğu İskandinav dil grubunun, İngiltere'de Norman yönetimi döneminde (IX-XII.yy) İngilizce üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. İngilizler ile Türk kavimlerinin doğrudan teması ise, Haçlı Seferleri döneminde başlamıştır.[19].

İngilizcedeki Türkçe alıntılar konusunda yapılmış çalışmalarda verilen rakamlar 10 ile 800 arasındadır[20]. Son yıllarda bu konu üstünde çalışan E.V. Gatenby 247, İrek Bikkinin 400 rakamını vermektedir[21]. Gatenby, bu rakamı *Oxford English Dictionary* sözlüğünü tarayarak elde etmiş ve bulduğu sözlerin listesini anlam ve tanımlarıyla listelemiştir. Cannon tarafından yapılan çalışmada ise, İngilizcedeki Türkçeden geçen sözcüklerin sayısı 325, Türkçe aracılığıyla giren sözcüklerin sayısı ise 84 olarak belirlenir[22]. 2015'te M. Urban, çok kapsamlı bir çalışma yayınlar. Urban, Türkçeden İngilizceye geçen 108 sözcüğü etimolojileriyle birlikte tematik olarak inceler[23].

17 "M.S. 376'dan itibaren Orta Avrupa Hun hakimiyetine girmişti. Angller, Saksonlar ve Jütlerden oluşan ilk grubun Britanya adalarına göçü ise Attila'nın ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Bu göç olayı, yaklaşık yüzelli yıllık bir sürece yayılmıştır. Bu nedenle, Türk dilinin özellikle Eski İngilizce üzerindeki etkileri, Hunların Alman kavimlerinin üzerinde baskın olmalarının da verdiği saikle, en az 73 yıl sürmüştür. Türklerin, söz konusu süreçte Alman kavimleri üzerinde hem kültür hem de ordu alanında gösterdiği hükümranlık göz önüne alındığı takdirde, başta askeri terminoloji, hitabet, at yetiştirme terminolojisi ve devletin temel yapısını oluşturan terimler olmak üzere, Eski İngilizceyi etkileyen pek çok Türkçe kökenli sözcük olduğu görülecektir" (İrek Bikkinin, "İngilizcedeki Türkçe Kökenli Sözcükler", *Türkler*, C 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 704).

18 "Deniz göçebeleri, tüccarları ve savaşçıları olarak da bilinen Viking halkının, genişlemeye yalnızca M.S. 800'lerde başlamış olmalarına karşın, bu halkın 5. yy.da Hun kılıçlarına yüksek bir fiyat biçtiği bilinen bir gerçektir." (Bikkinin, agm., s. 705).

19 Bikkinin, agm., s. 705.

20 Bikkinin, agm., s. 705.

21 E. V. Gatenby, "Material for a Study of Turkish Words in English", *AÜ. DTCF Fakültesi Dergisi*, C XII, S. 3-4, (1954), Ankara, s. 247; Bikkinin, agm., s. 704.

22 Garland Cannon, "Turkish loans in the English language", *Orbis,* 41, (2008–2009), ss. 163–88.

23 Mateusz Urban, *The Treatment of Turkic Etymologies in English Lexicography. Lexemes Pertaining to Material Culture*, Jagiellonian University Press, Kraków 2015.

Türkçe sözlerin İngilizceye yerleşmesindeki temel etmen iki halkın doğrudan ilişkileridir. Diğer etmense başka diller aracılığı ile İngilizceye giren Türkçe kelimelerdir. Dolayısıyla Hint dillerinde asırlardır bulunan birçok Türkçe sözcük, Hintçe aracılığıyla kolonyal İngilizceye de taşınmıştır.

İngilizlerin Hindistan ticaretine el atmaları ve Gucerat'ın Surat limanında tüccarların yerleşeceği bir yer açmaları, Hint-Türk hükümdarı Cihangir zamanına rastlar (1613). Bir başka ifadeyle, İngiliz kolonilerinin kuruluşundan yaklaşık yüz yıl önce, Hint topraklarında Türk etkisi, dolayısıyla Türk kültürü kendisini gösteriyordu. Babür, 1519'da Sind ırmağını geçerek Pencab yöresinde egemenlik kurdu. 1522'de Sind ve Belucistan arasındaki bölgeye de hakim oldu. 1524'te Delhi sultanı İbrahim Ludî'nin kuvvetlerini yendikten sonra Lahor'a girdi. Babür, Delhi'yi de ele geçirdikten sonra Türk-Hint imparatorluğunu kurdu[24]. "Hindistan'ın İngiliz Krallığı'nın bir parçası haline geldiği XIX. yüzyıl, aynı zamanda pek çok Hint kökenli sözcüğün İngilizceye yerleştiği bir dönemdir. İngiliz dili farklı Hint dillerinden yaklaşık 900 kelime almıştır ve bu kelimelerin 40 tanesi Türkçe kökenlidir."[25].

Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary'de kayıtlı Türkçe Sözcükler

4.1. Amaç ve Yöntem: Çalışmamızda 1886'da Sir Henry Yule ve A.C. Burnell tarafından telif edilen *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary* adlı sözlüğün 1996 baskısı tarandı. Bu sözlüğün en önemli özelliği, adından da anlaşılacağı gibi Anglo-Hint dilinin söz varlığını içermesidir. Bu çalışmayla, İngiliz dilindeki Hintçe sözler arasındaki Türkçe unsurların ayıklanması amaçlanmıştır. Türkçenin dünya dillerine verdiği sözcükler söz konusu olduğunda, akademik çevrelerde bile alaycı bir dille *raki, şiş kebap, yogurt* üçlüsünden bahsedilmektedir. Türkçenin ekonomik, politik, diplomatik alanlara, gündelik yaşam alanlarına, ad ve unvan geleneklerine, inanç sistemlerine, mesleklerine, yasa ve törelerine ait ögelerin de ödünç verildiği konusuna nadiren değinilmiştir. Çalışmanın temel amacı, bahsi geçen alanlarda Türkçenin komşu kültürlere öğrettiği bilgi alıntılarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda Türkçeye dil ailesi bakımından çok uzak olan Hintçedeki Türkçe unsurları yukarıda adı geçen sözlüğe dayalı olarak inceledik. Bu sözlüğü seçmemizin nedeni, Hintçeye Türkçeden giren ögelerin Hint dili aracılığıyla

24 T. W. Haig, H. H. Moreland, H. A. Dodwel-Rose, "Hind-Türk İmparatorluğu", *İslam Ansiklopedisi*, C 5/1, ss. 492-510.

25 Bikkinin, agm., s. 706.

Hindistan'da yaşayan kolonyal İngilizcesine de geçmiş olması ve bu eserde kaydedilmesidir. Böylece hem Hintçede hem de İngilizcede ortak olan Türkçe sözcükler anılan sözlüğün yardımıyla ortaya çıkmıştır.

Bu suretle taranan sözlükten elde edilen Türkçe sözcükler öncelikle üç grupta toplandı:

I. Türkçeden Hintçeye, Hintçeden İngilizceye geçen Arapça ve Farsça kaynaklı sözcükler: *dufterdar* "defterdar" < Ar.+Fa. *defterdar*; *jackal* "çakal" < Tü. *çakal* <Fa. *şagal* vb.

II. Türkçe ek almış Arapça veya Farsça sözcükler / Türkçe-Farsça birleşik sözler: *mussaulchee* "meşaleci" < Ar. *meş'al* + Tü. *çi* ; *tope-khana* "tophane" < Tü. *top* +Fa. *hâne*

III. Türkçe sözler: Doğrudan Türkçeden girdiği anlaşılan ve büyük bir çoğunluğu eski Türk kültürüne ait sözcükler. Bu sözcükler arasında sayıca az olsa da Runik yazıtlar döneminde Türkçeye giren Çince ögeler veya etimolojik kökeni henüz çözülememiş sözcükler de bulunmaktadır. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden beri kullanımda olan bu ögeler, Türkçeleşmiş kabul edilmektedir. Bu nedenle bu sözcükleri de, kökenlerine dair tartışmalardan söz ederek listemize ekledik.

Aşağıda *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary*'den taradığımız sözcükler, anılan sözlükteki tanımları ve açıklamalarıyla verilmiştir. Ayrıca Türkçe kökenleri ve Batı dillerinde geçtiği ilk kaydının yer aldığı cümle gösterilmiştir. Batı dillerindeki kayıtlardan çoğu sözlük müellifleri tarafından özgün dilden İngilizceye çevrilmiştir. Örneğin Marco Polo'nun 1300'de yayımladığı *Livres des merveilles du monde* adlı seyahatnamenin Eski Fransızca ilk baskısındaki örnek cümlelerin tamamı İngilizce tercümeleriyle verilir.

1. *alleja* "iki yanında uzunlamasına dalgalı çizgileri olan ipek kumaş cinsi" < Eski Kıpç. *alaça* "karışık renkli". Türk Dili tarihinde ilk defa Codex Cumanicus'ta görülür[26]. Kök biçimi Eski Türkçe *ala*dır. *Ala* "rengarenk, karışık renkli, benekli, lekeli; cüzzamlı; alabalık" anlamını taşımakla birlikte, Eski Türkçede "riyakar, ikiyüzlü, hain, dönek" gibi anlamlar kazanır[27]. Türkçeden Farsçaya (*ālā* ٱلا a.a.), Moğolcaya (*alag, ala* "karışık"); Moğolcadan Koreceye (*allak* "benekli") ve Sanskritçeye (*halāha* "alaca at", Türkçeden Bulgarcaya ve

26 Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapestini, 1880, s. 137.

27 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972, s. 126.

Sırpçaya (*ala* "ejderha") vs. geçer[28]. Farsçadan *ela* biçiminde geriye alıntı (reborrowing) yoluyla Türkçeye geçer (T. *ala* → Far. *ālā* آلا → T. *elā*). *Ela* günümüz Türkçesinde göz rengi bildirir. Hem özgün biçim *ala* hem de Farsçada aldığı biçim *ela* Türkçede yan yana yaşamaktadır.

Türkçede eşitlik, benzerlik gibi işlevleri olan +*cA* eki ile *alaca* türevi ortaya çıkar. "Kumaş" anlamını *alaca kumaş* sıfat tamlamasından eksiltim yoluyla kazandığı anlaşılmaktadır (*dişli çark>dişli; cep telefonu>cep* gibi). Hint dilleri dışında Arap, Fars, Votyak, Çeremis, Rus, Bulgar, Sırp, Yunan ve Macar diline de girmiştir[29].

Türkçedeki /c/ ünsüzünün ses değerinin Batı dillerindeki harf karşılıklarından biri /j/dir. Ayrıca /l/ sesi ikizleşmiş ve ikinci hece ünlüsü ön damağa sıçramıştır. Bu nedenle *alleja* imlası normaldir.

Bir Batı dilinde ilk defa 1590'da *alchah* biçiminde geçen bu söz, sözlükte şu şekilde kayıtlıdır (13.s.): "This appears to be a stuff from Turkestan called (Turki) *alchah, alajah*, or *alachah*. It is thus described: "a silk cloth 5 yards long, which has a sort of wavy line pattern running in the length on either side" (*Baden-Powell's Punjab Handbook*, 66). [Platts in his Hind. Dict. gives *ilacha*, "a kind of cloth woven of silk and thread so as to present the appearance of cardamoms (*ilachi*)" But this is evidently a folk etymology. Yusuf Ali (*Mon. on Silk Fabrics*, 95) accepts the derivation from *Alcha* or *Alacha*, and says it was probably introduced by the Moguls, and has historical associations with Agra, where alone in the N.W.P. it is manufactured. "This fabric differs from the *Doriya* in having a substantial texture, whereas the *Doriya* is generally flimsy. The colours are generally red, or bluish-red, with white stripes." In some of the western districts of the Panjab various kinds of fancy cotton goods are described as *Lacha. (Francis, Mon. on Cotton*, p. 8).

1590'daki ilk kayıtta *alchah* sözcüğü: "The improvement is visible . . . . *secondly* in the *Safid Alchahs* also called *Tarhdárs*.", *Āīn*, 91.[30].

2. *arrack, rack* "rakı". Birçok etimoloji sözlüğünde *rakı*, Arapça '*araki* "damıtılmış" sözcüğüyle ilişkilendirilse de[31], *rakı* sözcüğünün kabul görmüş

28 Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Band 2, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1965, p. 518.

29 Doerfer, *age*., p. 520.

30 Henry Yule, A. C. Burnell, *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary*, Wordsworth Reference, Hertfordshire, Great Britain 1996, s. 13.

31 https://www.merriam-webster.com/dictionary/raki.

bir etimolojisi henüz yapılmamıştır[32]. Ancak İngilizceye Türkçe aracılığıyla girdiği kabul edilmektedir[33].

Türkçe /k/ ünsüzünün Batı dillerinde /c/ harfiyle işaretlenmesi olağandır. *Rack* biçimindeki ön ses yutumu fonetikte sık sık karşılaşılan bir olgudur. Bu nedenle *arrack* veya *rack* imlası normaldir.

Bir Batı dilinde (İspanyolca) ilk defa 1518'de *orracas* biçiminde geçen bu söz sözlükte şu şekilde tanımlanır (36.s.): "This word is the Ar. '*arak*, properly "perspiration" and then, first the exudation or sap drawn from the date palm ('*arak al-tamar*); secondly any strong drink, "distilled spirit", "essence" etc. But it has spread to very remote corners of Asia. Thus it is used in the forms *ariki* and *arki* in Mongolia and Manchuria, for spirit distilled from grain. In India it is applied to a variety of common spirits; in S. India to those distilled from the fermented sap of sundry palms; in E. and N. India to the spirit distilled from cane-molasses, and also to that from rice. The Turkish form of the word, *raki*, is applied to a spirit made from grape-skins; and in Syria and Egypt to a spirit flavoured with aniseed, made in the Lebanon. There is a popular or slang Fr. word, *riquiqui*, for brandy, which appears also to be derived from *araki (Marcel Devic*). Humboldt (*Examen*, &c., ii. 300) says that the word first appears in Pigafetta's Voyage of Magellan; but this is not correct."

1518'deki ilk kayıtta *orracas* sözcüğü: "…que todos os mantimentos asy de pão, como vinhos, orracas, arrozes, carnes, e pescados.", In *Archiv. Port. Orient.*, fasc. 2, 57[34].

3. *baba* "baba"[35]. Çocuk diline ait *onomatepeik* bir kelime olup birçok dünya dilinde çeşitli biçimlerle mevcuttur. Farsça *baba*, Çince *baba*, Yunanca *papa*, Fransızca *papa* vd. Türkçede Uygurcanın son döneminden beri "baba" ve "dede" anlamlarıyla kullanımdadır. Li, Türkçeye Farsçadan geçmiş olabileceğini söyler[36]. Fonolojik açıdan herhangi bir değişikliği uğramadan günümüze kadar intikal etmiş bir sözcüktür.

32 Bkz. Marek Stachowski, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*, Kraków 2019, s. 285.

33 https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/raki

34 Yule-Burnell, *age*., s. 36.

35 Bkz. Doerfer, *age*., s. 678; Stachowski, *age*., 74.

36 Yong-Sŏng Li, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Simurg Yayınları, İstanbul 1999, s. 112.

Bobba biçimindeki /o/ sesi /b/nin etkisiyle ortaya çıkar. Bir dudak ünsüzü olan /b/nin fonetikte komşu ünlüleri yuvarlaklaştırdığı iyi bilinen bir olgudur. Bu nedenle *bobba* imlası normaldir.

İlk defa 1685'te İngiliz yazı dilinde *bobba* biçiminde geçen bu söz sözlükte şu şekilde tanımlanır (42.s.): "This is the word usually applied in Anglo-Indian families, by both Europeans and natives, to the children - often in the plural form, *baba log (log* "folk"). The word is not used by the natives among themselves in the same way, at least not habitually: and it would seem as if our word *baby* had influenced the use. The word *baba* is properly Turki "father"; sometimes used to a child as a term of endearment (or forming part of such a term, as in the P. *babajan*, "life of your father"). Compare the Russian use of *batushka. [Babaji* is a common form of address to a Fakir, usually a member of one of the Musulman sects. And hence it is used generally as a title of respect.]"

1420'deki ilk kayıtta *baba* sözcüğü: "A Letter from the Pettepolle Bobba.", *Pringle, Diary, Fort St. Geo.* iv. 92.[37].

4. *bahaudur* "seçkin kimse; saygın bir unvan" < *bahadır* < *bagator*[38].

Asya Hunları (Hsiung-nu) dönemine kadar uzanan bir sözcüktür. Çin kaynaklarında *mao-tun* olarak transkribe edilen II. Hsiung-nu şan-yüsünün (M.Ö. 209-174) adının *bagatur* olduğu konusunda türkolog ve tarihçiler görüş birliğindedir. *Tang Tarihi*'nde kaydı bulunan ve *Mo-ho-tu* olarak transkribe edilen unvan *Bagatur Şad* olarak yorumlanır[39]. Erken dönemde Moğolcaya geçer. Moğol hanı Yesügey Baatur'un ve Sübetey Baatur'un adında görürüz. Türk lehçelerinde *bahadır* ve *batır* biçimlerinde özel ve cins ad olarak yaşar[40]. Kelimenin kökeniyle ilgili birbirinden farklı ve karmaşık pek çok müzakere yapılmıştır. Batılı bilim adamları, kelimeyi Asya'daki İranî dillerle,

37 Yule-Burnell *age*., s. 42.

38 Kelime Türkçeden Çinceye *mao-tun* olarak geçer. Çincedeki bu biçim Türkçeye *mete* olarak döner. Dilbilimde *hayalet söz* (*phantom/ghost word/ vox nihili*) olarak adlandırılan yazımdan kaynaklanmış yanlış okuma ve anlamalarla, sözün kullanıldığı ortamdaki dil dışı ve karmaşık etkilerle ortaya çıkan, dil kanunlarıyla açıklanamayan değiştirme örnekleri arasındadır (Günay Karaağaç "Sözlük Yapısı": *Dil, Tarih ve İnsan*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 36). *Bahadır* hakkında ayrıca bkz. Doerfer, *age*., p. 817.

39 İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler. Eski Tang Tarihi (Chiu Tang-Shu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 5155/1.

40 Clauson, *age*., s. 313.

hatta Tibetçeyle açıklar. Köprülü, Türkçe ve Moğolcanın köken olduğunu ileri sürerek *baga* ve *tor* unsurlarını birleştirir[41]. Kişi ve boy adlarıyla birlikte unvanlar da çok eski çağların izlerini taşıdıkları için, etimolojilerini belirlemek son derece güçtür. Bununla birlikte, Moğolistan ve Yenisey bölgesi yazıtlarında[42] *baga* sözünün rütbe bildiren bir unsur olarak sıkça geçmesi, *bagatur*un Türk-Moğol ortak sözü olduğu fikrini güçlendirir. Son yıllarda Prof. Dr. Günay Karaağaç Tü., Moğ. *baga* "küçük, ufak; az" + *tor* "kale, şehir, bey" açıklamasını yapmıştır[43].

Bahaudur imlasındaki /au/ ünlüleri özgün sözcüğün ikinci hecesinin uzun telaffuz edilmesine bağlı olarak ortaya çıkmış görülüyor. Bu da Farsçanın etkisiyle gerçekleşmiş olabillir.

Batı dillerine ait bir metinde (İspanyolca) ilk defa 1404'te *bahadure* biçiminde geçen bu söz, sözlükte şöyle tanımlanır (48.s.): "H. *Bahadur*, "a hero, or champion" It is a title affixed commonly to the names of European officers in Indian documents, or when spoken of ceremoniously by natives (*e.g.* "Jones Sahib *Bahadur*"), in which use it may be compared with "the gallant officer" of Parliamentary courtesy, or the *Illustrissimo Signore* of the Italians. It was conferred as a title of honour by the Great Mogul and by other native princes [while in Persia it was often applied to slaves (Burton, *Ar. Nights*, iii. 114)]. Thus it was particularly affected to the end of his life by Hyder Ali, to whom it had been given by the Raja of Mysore (see quotation from John Lindsay below [and Wilks, *Mysoor*, Madras reprint, i. 280]). *Bahadur* and *Sirdar Bahadur* are also the official titles of members of the 2nd and 1st classes respectively of the Order of British India, established for native officers of the army in 1837. [The title of *Rae Bahadur* is also conferred upon Hindu civil officers.]

As conferred by the Court of Delhi the usual gradation of titles was (ascending): 1. *Bahadur;* 2. *Bahadur Jang;* 3. *Bahadur ud-Daulah;* 4. *Bahadur ul-mulk.* At Hyderabad they had also *Bahadur ul-Umra (Kirkpatrick*, in *Tippoo's*

41 Doerfer, *age*., p. 817; E. V. Sevortyan, *Etimologiçeskiy slovar tyurskih yazıkov* (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie leksiçeskie osnovı na bukvı B), Moskva, 1978, ss. 82-85; Fuat Köprülü, "Bahadır", *İslam Ansiklopedisi*, C II., MEB. Yayınları, 1944, s. 217.

42 *Tonyukuk buyla baga tarkan* (Tonyukuk yazıtı, 1. satır); *baga oglı ben* (Yenisey 68, 4. satır); *kutlug baga tarkan öge buyrukı men* (Süci yazıtı, 3.satır)

43 Günay Karaağaç, "*Han* ve *Hakan* Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X (Üzbek Bayçura Özel sayısı), E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001, ss. 71-114.

Letters, 354). [Many such titles of Europeans will be found in *North Indian N. & Q.*, i. 35, 143, 179; iv. 17.]

In Anglo-Indian colloquial parlance the word denotes a haughty or pompous personage, exercising his brief authority with a strong sense of his own importance; a *don* rather than a swaggerer. Thackeray, who derived from his Indian birth and connections a humorous felicity in the use of Anglo-Indian expressions, has not omitted this serviceable word. In that brilliant burlesque, the *Memoirs of Major Gahagan*, we have the Mahratta traitor *Bobachee Bahauder.* It is said also that Mr Canning's malicious wit bestowed on Sir John Malcolm, who was not less great as a talker than as a soldier and statesman, the title, not included in the . Great Mogul's repertory, of *Bahauder Jaw.*

Bahadur is one of the terms which the hosts of Chingiz Khan brought with them from the Mongol Steppes. In the Mongol genealogies we find Yesugai *Bahadur*, the father of Chingiz, and many more. Subutai *Bahadur*, one of the great soldiers of the Mongol host, twice led it to the conquest of Southern Russia, twice to that of Northern China. In Sanang Setzen's poetical annals of the Mongols, as rendered by I. J. Schmidt, the word is written *Baghatur*, whence in Russian *Bogatir* still survives as a memento probably of the Tartar domination, meaning "a hero or champion". It occurs often in the old Russian epic ballads in this sense; and is also applied to Samson of the Bible. It occurs in a Russian chronicler as early as 1240, but in application to Mongol leaders. In Polish it is found as *Bohatyr*, and in Hungarian as *Bator*, this last being in fact the popular Mongol pronunciation of *Baghatur.* In Turki also this elision of the guttural extends to the spelling, and the word becomes *Batur*, as we find it in the Dicts. of Vambery and Pavet de Courteille. In Manchu also the word takes the form of *Baturu*, expressed in Chinese characters as *Pa-tu-lu*;+ the Kirghiz has it as *Batyr;* the Altai-Tataric as *Paattyr*, and the other dialects even as *Magathyr.* But the singular history of the word is not yet entirely told. Benfey has suggested that the word originated in Skt. *bhaga-dhara* "happiness-possessing". But the late lamented Prof. A. Schiefner, who favoured us with a note on the subject, was strongly of opinion that the word was rather a corruption "through dissimulation of the consonant" of the Zend *bagha-puthra* "Son of God" and thus but another form of the famous term *Faghfur*, by which the old Persians rendered the Chinese *Tien-tsz* "Son of Heaven", applying it to the Emperor of China."

Timur'un sarayına elçi olarak giden Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1404'teki kaydıyla *bahadures*: "E elles le dixeron q̃ aquel era uno de los valiẽ-

tes e Bahadures q'en el linage del Señor auia." *Clavijo*, XXXIX[44].

5. *beebee* "kadın, hanım " < Çağ. *bibi* "hanım, hanımefendi; meşru karı; hatun; hala; abla" (Li 1999: 140). *Baba* sözcüğü gibi *bibi* de çocuk diline ait *onomatepeik* bir sözcüktür. Li, Türkçeye Farsçadan geçmiş olabileceğini belirtir[45]. Günümüz Türk lehçelerinde "teyze", "hala", "yenge", "nine" gibi anlamlarla kullanılır. Kırgızcadaki *bübü* biçimi "kadın şaman" anlamındadır[46].

Batı dillerinde /i/nin /e/, /y/ veya /ee/ ile işaretlenmesi olağan olduğundan *beebee* imlası da normaldir.

İngilizce bir metinde ilk kez 1610'da *bybi* biçiminde kaydedilen söz, sözlükte şöyle kayıtlıdır (78.s.): "H. from P. *bibi*, a lady. [In its contracted form *bi*, it is added as a title of distinction to the names of Musulman ladies.] On the principle of degradation of titles which is so general, this word in application to European ladies has been superseded by the hybrids *Mem-Sahib*, or *Madam-Sahib*, though it is often applied to European maid-servants or other Englishwomen of that rank of life. [It retains its dignity as the title of the *bibi* of Cananore, known as *Bibi Valiya*, Malayal., "great lady" who rules in that neighbourhood and exercises authority over three of the islands of the Laccadives, and is by race a Moplah Mohammedan.] The word also is sometimes applied to a prostitute. It is originally, it would seem, Oriental Turki. In Pavet de Courteille's Dict. we have "*Bibi*, dame, epouse legitime" (p. 181). In W. India the word is said to be pronounced *bobo* (see *Burton's Sind*). It is curious that among the Sakalava of Madagascar the wives of chiefs are termed *biby;* but there seems hardly a possibility of this having come from Persia or India. [But for Indian influence on the island, see *Encycl. Britt.* 9th ed. xv. 174.] The word in Hova means "animal" (*Sibree's Madagascar*, p. 253.)"

İlk kez Fransız gezgin François Pyrard de Laval'ın 1610'da kaydettiği *bybi* sözcüğü: "Nobles in blood . . . . call their wives Bybis.", *Pyrard de Laval*, Hak. Soc. i. 217[47].

6. *beegum, begum* "Hindistan'da soylu kadın, yüksek rütbeli kadın"[48] < Çağ. *begim*.

44 Yule-Burnell, *age*., s. 48.
45 Li, *age*., s. 140.
46 Li, *age*., s. 140.
47 Yule-Burnell, *age*., s. 78.
48 Bkz. Doerfer, *age*., p. 831.

Begüm sözcüğü *hanum (hanım)* sözcüğüyle paralel bir yapı sergiler. İlk sözcüğün (*begüm*) kökeni *beg* "bey", ikincisinin (*hanım*) ise *kan* "kağan, han"-dır. Bu etimolojiyi ilk kez Karaağaç ortaya atar. Ona göre akrabalık adlarının geniş bir ses ve anlam çeşitliliğine sahip olmaları ve çok sık kullanılmaları, kendi aralarında yeni birleşik sözler oluşturmalarını da sağlar. Böylece *beg eçe(si)* "bey hanımı" > *begeç* > *bikeç* ~ *biyçe* > *biçe*; *kan / han eş(i) veya kan/han eçe(si)* "bey hanımı" > * *kaniç* > *hani* / *kani* ve nihayet *kan/han eme(si)* "han eşi" > *hanum* > *hanım*; *beg eme(si)* "bey eşi"> *begüm* > *begim* gibi unvanlar ortaya çıkar[49].

Batı dillerinde /i/nin /e/, /y/ veya /ee/ ile işaretlenmesi olağandır. Son sesteki /u/ alıntılanan biçimin Hitçeleşmiş *bigam* olduğunu gösterir.

İngilizce bir metinde ilk kez 1617'de *beagam* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (79.s.): "A Princess, a Mistress, a Lady of Rank; applied to Mahommedan ladies, and in the well-known case of the *Beegum Sumroo* to the professedly Christian (native) wife of a European. The word appears to be Or. Turki. *bigam*, [which some connect with Skt. *bhaga*, "lord"] a feminine formation from *Beg*, "chief, or lord" like *Khanum* from *Khan*; hence P. *begam.* [*Beg* appears in the early travellers as *Beage.*]"

İngiliz diplomat Sir Thomas Roe'nun 1617'deki kaydında beagam: "Their Company that offered to rob the Beagam's junck.", *Sir T. Roe*, Hak. Soc. ii. 454[50].

7. *bobachee* "aşçı". Muhtemelen Moğolca *bagurçin* "aşçı" biçiminden bozulmuştur[51]. Moğ. *bagurçin* < Tü. *bagır* "ciğer, karaciğer"+Moğ. *çin* (meslek adları yapan ek). *Bagır* Türkçenin en eski organ adlarından biridir. Moğolcada sadece "et" anlamı düşünülerek +*çin* ekiyle "et pişiren usta" karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde sadece Türkiye Türkçesinde anlamı değişip "göğüs, döş" anlamı kazanır. Türk lehçelerinin tümünde eski anlamını çeşitli fonetik değişikliklerle korur (Kazakça *bavır*; Kırgızca *bōr*, Hakasça *pār* vd.). Eski Türkçede "vah, heyhat, ne yazık" anlamlı acınma ünlemi olarak mecazlaşır. Clauson, duyguların ciğerden kaynaklandığına dair eski inanışlar

49 Günay Karaağaç, "Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989, ss. 81-83.

50 Yule-Burnell, *age.*, s. 79.

51 Ferdinand Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II* (çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 115.

nedeniyle, *bagır* sözcüğünün metaforik anlamlar kazandığını belirtir[52]. Bu anlam ilişkisi *öpke* "ciğer; öfke", *öd* "öd, safra; korku" sözcüklerinde de görülür.

Batı dillerinde /r/ ünsüzünün yutulması olağandır. İç sesteki /g/nın /b/ ye dönüşmesi sözcükte gerileyici benzeşme yaşandığı gösterir.

İngiliz yazı dilinde ilk kez 1810'da *babachy* biçiminde görülen bu söz, sözlükte şu şekilde açıklanır (100.s.): "A cook (male). This is an Anglo-Indian vulgarisation of *bawarchi*, a term originally brought, according to Hammer, by the hordes of Chingiz Khan into Western Asia. At the Mongol Court the *Bawarchi* was a high dignitary, "Lord Sewer" or the like (see *Hammer's Golden Horde*, 235, 461). The late Prof. A. Schiefner, however, stated to us that he could not trace a Mongol origin for the word, which appears to be Or. Turki. [Platts derives it from P. *bawar* "confidence"]"

1810'daki ilk kayıtta *babachy*: "This little neat, cleanly, and cheap dripping-ladle, answers admirably; it being in the power of the babachy to baste any part with great precision.", *Williamson, V. M.* i. 238[53].

8. *bosh* "boş; kuru; faydasız, anlamsız" < Eski Uyg. *boş* "serbest, özgür; boş; yumuşak". Eski Türkçede *boş kıl-* "serbest bırakmak, azat etmek, boşamak" anlamlarında kullanılır. *boş* sözcüğünün türevlerinden biri olan *boşa-* fiili de aynı anlamı taşır[54]. İngilizcede *bosh* "saçma söz veya davranış, zırva" anlamındadır[55].

Türkçedeki /ş/ ünsüzünün Batı dillerinde /sh/ ile yazılması olağandır.

İlk kez 1834'te İngiliz yazı dilinde geçen bu söz, sözlükte şöyle açıklanır (107.s.): "This is alleged to be taken from the Turkish *bosh*, signifying "empty, vain, useless, void of sense, meaning or utility" (*Redhouse's Dict.*). But we have not been able to trace its history or first appearance in English. [According to the *N.E.D.* the word seems to have come into use about 1834 under the influence of Morier's novels, *Ayesha, Hajji Baba*, p.108]"

James Justinian Morier'in *Ayesha, the Maid of Kars* adlı 1834'te yayımladığı romanında *bosh* sözcüğü: "Nobody has ever taken the castle, no body can take it, continued Mustafa. "The Turk has tired-the Kizzilbash has tired-the

52 Clauson, *age*., s. 317.

53 Yule-Burnell, *age*., s.100.

54 Clauson, *age*., s. 376.

55 https://www.merriam-webster.com/dictionary/bosh.

Moscove has tired-all have come to nothing-all **bosh**!..." [56].

9. *buxee* "bahşı, Budist din adamı"[57] < Eski Uyg. *bahşı*. Türkçeye çok erken bir çağda Çinceden (*po-shih* "bilge kişi; din adamı) geçer[58]. Eski Türkçede "üstad, öğretmen", Moğol İmparatorluğu döneminde "Uygur ve Moğol alfabesiyle okuyup yazabilen", günümüz bazı Türk lehçelerinde "gezgin ozan", "şaman", "büyücü", "sahte doktor" anlamlarıyla kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Sözcükteki /kş/ ünsüz kümesi, Batı dillerinde /ks/yi karşılayan /x/ harfi ile karşılanıp ünlüler ön damağa çekilmiştir.

İlk defa 1300'de Marco Polo'da *bacsi* biçiminde geçen bu söz, sözlükte şöyle tanımlanır (134.s.): "A military paymaster; H. *bakhshi.* This is a word of complex and curious history. In origin it is believed to be the Mongol or Turki corruption of the Skt. *bhikshu* "a beggar" and thence a Buddhist or religious mendicant or member of the ascetic order, bound by his discipline to obtain his daily food by begging. *Bakshi* was the word commonly applied by the Tartars of the host of Chingiz and his successors, and after them by the Persian writers of the Mongol era, to the regular Buddhist clergy; and thus the word appears under various forms in the works of medieval European writers from whom examples are quoted below. Many of the class came to Persia and the west with Hulaku and with Batu Khan; and as the writers in the Tartar camps were probably found chiefly among the *bakshis*, the word underwent exactly the same transfer of meaning as our *clerk*, and came to signify a *literatus*, scribe or secretary. Thus in the Latino-Perso-Turkish vocabulary, which belonged to Petrarch and is preserved at Venice, the word *scriba* is rendered in Comanian, *i.e.* the then Turkish of the Crimea, as *Bacsi.* The change of meaning did not stop here.

Abu'l-Fazl in his account of Kashmir (in the *&Ain*, [ed. *Jarrett*, iii. 212]) recalls the fact that *bakhshi* was the title given by the learned among Persian and Arabic writers to the Buddhist priests whom the Tibetans styled *lamas.* But in the time of Baber, say circa 1500, among the Mongols the word had come to mean *surgeon;* a change analogous again, in some measure, to our colloquial use of *doctor.* The modern Mongols, according to Pallas, use the word in the sense of "teacher" and apply it to the most venerable or learned priest of

56 Şükrü Haluk Akalın, "Türkçe 'boş'tan İngilizce 'bosh'a Adana Ağzındaki 'boşboşçu'ya Bir Sözün Serüveni", *Türk Dili*, S. 701, (2010), ss. 1050-1062.

57 Bkz. Fuat Köprülü, "Bahşı": *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken Yayınları, Ankara 1989, ss. 145-156; Doerfer, *age*., p. 724.

58 Clauson, *age*., s. 321.

a community. Among the Kirghiz Kazzaks, who profess Mahommedanism, it has come to bear the character which Marco Polo more or less associates with it, and means a mere conjurer or medicine-man; whilst in Western Turkestan it signifies a "Bard" or "Minstrel" [Vambery in his *Sketches of Central Asia* (p. 81) speaks of a *Bakhshi* as a troubadour.]

By a further transfer of meaning, of which all the steps are not clear, in another direction, under the Mohammedan Emperors of India the word *bakhshi* was applied to an officer high in military administration, whose office is sometimes rendered "Master of the Horse" (of horse, it is to be remembered, the whole substance of the army consisted), but whose duties sometimes, if not habitually, embraced those of Paymaster-General, as well as, in a manner, of Commander-in-Chief, or Chief of the Staff. [Mr. Irvine, who gives a detailed account of the Bakhshi under the latter Moguls (*J. R. A. S.*, July 1896, p. 539 *seqq.*), prefers to call him Adjutant-General.] More properly perhaps this was the position of the *Mir Bakhshi*, who had other *bakhshis* under him. *Bakhshis* in military command continued in the armies of the Mahrattas, of Hyder Ali, and of other native powers. But both the Persian spelling and the modern connection of the title with *pay* indicate a probability that some confusion of association had arisen between the old Tartar title and the P. *bakhsh*, "portion" *bakhshidan* "to give" *bakhshish* "payment". In the early days of the Council of Fort William we find the title *buxee* applied to a European Civil officer, through whom payments were made (see *Long* and *Seton-Karr*, passim). This is obsolete, but the word is still in the Anglo-Indian Army the recognised designation of a *Paymaster.*

This is the best known existing use of the word. But under some Native Governments it is still the designation of a high officer of state. And according to the *Calcutta Glossary* it has been used in the N.W.P. for "a collector of a house tax" (?) and the like; in Bengal for "a superintendent of peons"; in Mysore for "a treasurer" &c. [In the N.W.P. the *Bakhshi*, popularly known to natives as "*Bakhshi Tikkas*" 'Tax Bakhshi,' is the person in charge of one of the minor towns which are not under a Municipal Board, but are managed by a *Panch*, or body of assessors, who raise the income needed for watch and ward and conservancy by means of a graduated house assessment.] See an interesting note on this word in *Quatremere, H. Des Mongols*, 184 *seqq.;* also see *Marco Polo*, Bk. i. ch. 61, note.

1300'deki ilk kayıtta *bacsi* sözcüğü: "There is another marvel per- formed by those Bacsi, of whom I have been speaking as knowing so many enchant-

ments. . . .” -- *Marco Polo*, Bk. I. ch. 61[59].

10. *caique* “kayık” < Karah. *Kayguk* “kayık, küçük bot”. Türkçedeki ilk kaydı *Divanü Lügati't-Türk*'te *kayguk* biçimindedir. *Kay-* “kaymak” eyleminden +*gUk* ekiyle türemiştir[60]. *kaz-guk* > *kazuk* > *kazık* örneğinde olduğu gibi ekin başındaki /g/ ünsüzü Türkiye Türkçesi tarihinde erimiştir.

Türkçe /k/ ünsüzü Batı dillerinde /c/ harfiyle gösterilmiştir. Türkçedeki /y/ ünsüzünün ses değerinin Batı dillerindeki harf karşılıkları ya /j/ ya da /i/dir. *Caique* biçimindeki /que/ sesleri alıntının ilk kaynağının Fransız dili olabileceğine işaret etmektedir.

Sözlükte şöyle tanımlanır (143.s.): “The small skiff used at Constantinople, Turkish kaik. Is it by accident, or by a radical connection through Turkish tribes on the Arctic shores of Siberia, that the Greenlander's *kayak* is so closely identical? [The *Stanf. Dict.* says that the latter word is Esquimaux, and recognises no connection with the former.]”[61]

Lord Byron'ın *Childe Harold* adlı eserinde (1812) şu cümlede geçer: “Glanced many a light caique along the foam.”[62]

11. *chouse* “çavuş”[63] < Orh. *çabış/çavış.* Askerî bir unvandır. Sözlüklerde “yaver, başdanışman, başkumandan, ordu komutanı” anlamlarıyla karşılanır. Eski Türk devlet yapılanmalarında ordunun yüksek rütbeli komutanı olarak askerî taktikleri düzenler. II. Türk Kağanlığı döneminden itibaren Oğuzlar kanalı ile Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde askerî (kumandan), idari (sivil muhafız, haberci) ve diplomatik (elçi) bir nitelik taşır. Zamanla askerî rütbe olarak düşük bir düzeye iner. Orta çağda, *çavuş* muhtelif zamanlarda “hükümdarın birincil koruması, kağanlık silahlı kuvvetlerinde kolordu üyesi, devletin ve taşra karargahlarının kolluk görevlisi” gibi değişken anlamlar içerir. Kaşgarlı Mahmut, “savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse” olarak anlamlandırır.

59 Yule-Burnell, *age.*, s. 134.

60 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 274.

61 Yule-Burnell, *age.*, s. 143.

62 Gatenby, agm., s. 92.

63 Bkz. Clauson, *age.*, s. 399; Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Band 3, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1967, p. 518; Stachowski, *age.*, s. 109.

/ç/ ünsüzünün Batı dillerinde /ch/ ile işaretlenmesi olağandır. Batı dillerinde /*au*/ veya /*ao*/ ünlü birlikleri yarı ünlü yarı ünsüz özelliği taşıyan /v/ sesini de karşıladığı için kelimenin *chaush* imlası normaldir. *Chouse* yazımında ise son seste /ş/>/s/ değişimi dikkati çeker.

İlk defa 1560 tarihli Latince bir metinde *chiauso*, 1610 tarihli İngilizce bir metinde *chiaus* biçiminde geçen bu söz, sözlükte şöyle tanımlanır (212.s.): "This word is originally Turk. *chaush*, in former days a sergeant-at-arms, herald, or the like. [Vambery (*Sketches*, 17) speaks of the *Tchaush* as the leader of a party of pilgrims.] Its meaning as "a cheat" or "to swindle" is, apparently beyond doubt, derived from the anecdote thus related in a note of W. Gifford's upon the passage in Ben Jonson's *Alchemist*, which is quoted below. "In 1609 Sir Robert Shirley sent a messenger or *chiaus* (as our old writers call him) to this country, as his agent, from the Grand Signor and the Sophy, to transact some preparatory business. Sir Robert followed him, at his leisure, as ambassador from both these princes; but before he reached England, his agent had *chiaused* the Turkish and Persian merchants here of 4000*l.*, and taken his flight, unconscious perhaps that he had enriched the language with a word of which the etymology would mislead Upton and puzzle Dr. Johnson" - Ed. of *Ben Jonson*, iv. 27. "In Kattywar, where the native chiefs employ Arab mercenaries, the *chaus* still flourishes as an officer of a company. When I joined the Political Agency in that Province, there was a company of Arabs attached to the Residency under a *Chaus*." *(M.-Gen. Keatinge*). [The *N.E.D.* thinks that "Gifford's note must be taken with reserve". The *Stanf. Dict.* adds that Gifford's note asserts that two other *Chiauses* arrived in 1618-1625. One of the above quotations proves his accuracy as to 1618. Perhaps, however, the particular fraud had little to do with the modern use of the word. As Jonson suggests, *chiaus* may have been used for "Turk" in the sense of "cheat"; just as *Cataian* stood for "thief" or "rogue". For a further discussion of the word see *N. & Q.*, 7 ser. vi. 387; 8 ser. iv. 129.]"

Felemenk diplomat Ogier Ghislain de Busbecq'in 1560'daki ilk kaydı: "Cum vero me taederet inclu- sionis in eodem diversorio, ago cum meo Chiauso (genus id est, ut tibi scripsi alias, multiplicis apud Turcas officii, quod etiam ad oratorum custodiam extenditur) ut mihi liceat aere meo domum conducere…"*Busbecq. Epist.* iii. p. 149. (Yule-Burnell 1996: 212). 1610'daki ilk İngilizce kayıt: "What do you think of me? That I am a Chiause? doe you think I am a Turke?, B. Jonson *Alchemist* (Gatenby 1954: 95)

12. *chupkun* "uzun cüppe; cepken". Eren'e göre Türkçe *çek-* eyleminden *-men* ekiyle türemiş *çekmen* kelimesinin metatezli varyantıdır[64].

/ç/ ünsüzünün Batı dillerinde /ch/ ile işaretlenmesi ve /u/ Batı dillerinde /a/ olarak da okunabildiği için ünlülerin /u/ ile işaretlenmesi normaldir.

İngilizce bir metinde ilk kez 1883'te *chupkun* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (219.s.): "H. *chapkan*. The long frock (or cassock) which is the usual dress in Upper India of nearly all male natives who are not actual labourers or indigent persons. The word is probably of Turki or Mongol origin, and is perhaps identical with the *chakman* of the *&Ain* (i. 90), a word still used in Turkistan. [Vambery, (*Sketches*, 121 *seqq.*) describes both the *Tchapan* or upper coat and the *Tchekmen* or gown.] Hence Beames's connection of *chapkan* with the idea of *chap* as meaning compressing or clinging [Platts *chapakna*, "to be pressed"], "a tightly-fitting coat or cassock" is a little fanciful. (*Comp. Gram.* i. 212 *seq.*) Still this idea may have shaped the corruption of a foreign word."

1883'teki ilk kaydı: "He was, I was going to say, in his shirt-sleeves, only I am not sure that he wore a shirt in those days- I think he had a chupkun, or native under-garment.", *C. Raikes*, in *L. of Ld. Lawrence*, i. 59. (Yule-Burnell 1996: 219).

13. *cooly* "kiralık işçi, hamal; modern çağlarda özelikle Fransız kolonilerinde ve tarlalarda çalıştırılmak üzere Hindistan veya Çin'den göçe teşvik edilmiş işçi"[65] < Orh. *kul* "erkek köle". Türk lehçelerinin tamamında halen aynı anlamla kullanılmaktadır.

Türkçe /k/ ünsüzü Batı dillerinde /c/ harfiyle; /u/ ünlüsü /oo/ ünlü birliğiyle gösterilmiştir. Son seste /ı/ sesini karşılayan /y/nin gösterilmesi, Türkçe kaynaktan 3. kişi iyelik ekli alınmış olabileceğini düşündürür.

İngilizcede ilk kez 1548'de *colé* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (249-250.s.): "A hired labourer, or burden-carrier; and, in modern days especially, a labourer induced to emigrate from India, or from China, to labour in the plantations of Mauritius, Reunion, or the West Indies, sometimes under circumstances, especially in French colonies, which have brought the cooly's condition very near to slavery. In Upper India the term has frequently a specific application to the lower class of labourer who carries earth,

64 Hasan Eren, age, s. 274.; TMEN III: 1103

65 Bkz. Clauson, *age*., s. 614; Doerfer 1967, *age*., p. 1572; Stachowski, *age*., s. 236.

bricks, &c., as distinguished from the skilled workman, and even from the digger.

The original of the word appears to have been a *nomen gentile*, the name (*Koli*) of a race or caste in Western India, who have long performed such offices as have been mentioned, and whose savagery, filth, and general degradation attracted much attention in former times, [see *Hamilton, Descr. of Hindostan* (1820), i. 609]. The application of the word would thus be analogous to that which has rendered the name of a *Slav*, captured and made a bondservant, the word for such a bondservant in many European tongues. According to Dr. H. V. Carter the *Kolis* proper are a true hill-people, whose especial locality lies in the Western Ghats, and in the northern extension of that range, between 18° and 24° N. lat. They exist in large numbers in Guzerat, and in the Konkan, and in the adjoining districts of the Deccan, but not beyond these limits (see *Ind.Antiquary*, ii. 154). [But they are possibly kinsfolk of the *Kols*, an important Dravidian race in Bengal and the N.W.P. (see *Risley, T. and C. of Bengal*, ii. 101; *Crooke, T. C. of N.W.P.* iii. 294).] In the *Ras Mala* [ed. 1878, p. 78 *seqq.*] the *Koolies* are spoken of as a tribe who lived long near the Indus, but who were removed to the country of the Null (the Nal, a brackish lake some 40 m. S.W. of Ahmedabad) by the goddess Hinglaj.

Though this explanation of the general use of the term *Cooly* is the most probable, the matter is perplexed by other facts which it is difficult to trace to the same origin. Thus in S. India there is a Tamil and Can. word *kuli* in common use, signifying "hire" or "wages" which Wilson indeed regards as the true origin of *Cooly.* [Oppert (*Orig. Inhab. of Bharatavarsa*, p. 131) adopts the same view, and disputing the connection of *Cooly* with *Koli* or *Kol*, regards the word as equivalent to "hired servant" and originating in the English Factories on the E. coast.] Also in both Oriental and Osmanli Turkish *kol* is a word for a slave, whilst in the latter also *kuleh* means "a male slave, a bondsman" (*Redhouse). Khol* is in Tibetan also a word for a servant or slave (Note from A. Schiefner; see also Jaschke's *Tibetan Dict.*, 1881, p. 59). But with this the Indian term seems to have no connection. The familiar use of *Cooly* has extended to the Straits Settlements, Java, and China, as well as to all tropical and sub-tropical colonies, whether English or foreign."

1548'de Cartas de Simão Botelho'nun *Tombo do Estado da India* adlı eserindeki ilk kayıt: "And for the duty from the Colés who fish at the se-

a-stakes and on the river of Bacaim. . . ." -- *S. Botelho, Tombo*, 155[66].

14. *cossack* "atlı haydut çetesi; eşkıya" < Çağ. *kazak* "göçebe, evsiz barksız; mert, cesur"[67].

Türkçe /k/ ünsüzünün Batı dillerinde /c/ veya /ck/ harfleriyle gösterilmesi olağandır. İç sesteki /s/ ünsüzü ise ikizleştirilmiştir.

İngilizce bir metinde ilk kez 1609 tarihinde *cosuke* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (262.s.): "It is most probable that this Russian term for the military tribes of various descent on what was the S. frontier of the Empire has come originally from *kazzak*, a word of obscure origin, but which from its adoption in Central Asia we may venture to call Turki. [*Schuyler, Turkistan*, i. 8.] It appears in Pavet de Courteille's *Dict. Turk-Oriental* as "*vagabond; aventurier . . .*; *onagre que ses compagnons chassent loin d'eux*". But in India it became common in the sense of "'a predatory horseman" ansd freebooter."

1609'daki ilk kayıt: "Sophony Cosuke" *Birdwood, First Letter Book*, 288[68].

15. *cotwal, cutwaul* "polis memuru; polis şefi; yerel hakim". Vambery ve Pavet de Courteille'in Türkçe olduğu kaydına rağmen bu sözcükle ilgili bir bilgiye literatürde rastlamadık.

İngilizce bir metinde ilk defa 1406-7'de *catual* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (265-66.s.): "A police-officer; superintendent of police; native town magistrate. P. *kotwal*, "a seneschal, a commandant of a castle or fort". This looks as if it had been first taken from an Indian word, *kotwala;* [Skt. *kotha-* or *koshtha pala* "castle-porter"]; but some doubt arises whether it may not have been a Turki term. In Turki it is written *kotaul, kotawal*, and seems to be regarded by both Vambery and Pavet de Courteille as a genuine Turki word. V. defines it as: "*Ketaul*, garde de forteresse, chef de la garnison; nom d'un tribu d'Ozbegs". P. *kotawal, kotawal*, "gardien d'une citadelle". There are many Turki words of analogous form, as *karawal* "a vidette", *bakawal* "a table-steward", *yasawal* "a chamberlain", *tangawal* "a patrol" &c. In modern Bokhara *Kataul* is a title conferred on a person who superintends the Amir's buildings (*Khanikoff*, 241). On the whole it seems probable that

66 Yule-Burnell, *age*., s. 249-250.

67 Bkz. Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, Mihran Matbaası, İstanbul H. 1298/M.1882.

68 Yule-Burnell, *age*., s. 262.

the title was originally Turki, but was shaped by Indian associations.

[The duties of the *Kotwal*, as head of the police, are exhaustively laid down in the *&Ain (Jarrett*, ii. 41). Amongst other rules: "He shall amputate the hand of any who is the pot-companion of an executioner, and the finger of such as converse with his family"] The office of *Kotwal* in Western and Southern India, technically speaking, ceased about 1862, when the new police system (under Act, India, V. of 1861, and corresponding local Acts) was introduced. In Bengal the term has been long obsolete. [It is still in use in the N.W.P. to designate the chief police officer of one of the larger cities or cantonments.]"

1553'teki ilk kayıt: "The message of the Camorij arriving, Vasco da Gama landed with a dozen followers, and was received by a noble person whom they called Catual. . . ." *Barros*, Dec. I. liv. iv. ch. viii. (Yule-Burnell 1996: 265-266).

16. *crease, cris* "Malay kavimlerine özgü bir tür kama". *Crease* sözcüğünün Türkçe *kılıç*la ilişkisi muğlaktır. Sözlük yazarları Türkçeden geçmiş olabileceğine vurgu yaptıkları için ihtiyat kaydıyla bu sözcüğü listeye dahil ettik.

İngilizce bir metinde ilk kez 1510'da *cris* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (274-75.s.): "A kind of dagger, which is the characteristic weapon of the Malay nations; from the Javanese name of the weapon, adopted in Malay, *kris, kiris*, or *kres* (see *Favre, Dict. Javanais-Francais*, 137*b, Crawfurd's Malay Dict.* s.v., *Jansz, Javaansch-Nederl. Woordenboek*, 202). The word has been generalised, and is often applied to analogous weapons of other nations, as "an Arab *crease*" &c. It seems probable that the H. word *kirich*, applied to a straight sword, and now almost specifically to a sword of European make, is identical with the Malay word *kris.* See the form of the latter word in Barbosa, almost exactly *kirich.* Perhaps Turki *kilich* is the original. [Platts gives Skt. *Kriti* "a sort of knife or dagger"] If Reinaud is right in his translation of the Arab *Relations* of the 9th and 10th centuries, in correcting a reading, otherwise unintelligible, to *khri*, we shall have a very early adoption of this word by Western travellers. It occurs, however, in a passage relating to Ceylon."[69]

17. *culgee* "türban veya serpuşun tepesindeki mücevherli tüy". Shakespeare'in Türkçe olduğu kaydına rağmen bu sözcükle ilgili bir bilgiye literatürde rastlamadık. İngilizce bir metinde ilk kez 1715'te *kilki* biçiminde geçer.

69 Yule-Burnell, *age.*, s. 274-275.

Sözlükte şöyle tanımlanır (278.s.): "A jewelled plume surmounting the *sirpesh* or aigrette upon the turban. Shakespeare gives *kalghi* as a Turki word. [Platts gives *kalgha, kalghi*, and refers it to Skt. *Kalasa* "a spire"]

1715'teki ilk kayıt: "John Surman received a vest and Culgee set with precious stones.", *Wheeler*, ii. 246[70].

18. *elchee* "elçi"[71] < Eski Uyg. *elçi* "elçi, arabulucu" < Moğ. *elçin* a.a. Eski Türkçe metinlerde diplomasi alanında bir terimdir.

/ç/ ünsüzünün Batı dillerinde /ch/ ile; /i/nin /e/ veya /ee/ ile işaretlenmesi olağandır.

Batı dillerine (İspanyolca) ait bir metinde ilk kez 1404'te *elchi* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (337.s.): "An ambassador. Turk. *ilchi*, from *il*, a (nomad) tribe, hence the representative of the *il*. It is a title that has attached itself particularly to Sir John Malcolm, and to Sir Stratford Canning, probably because they were personally more familiar to the Orientals among whom they served than diplomatists usually are."

Timur'un sarayına elçi olarak giden Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1404'teki kaydıyla *elchi*: "And the people who saw them approaching, and knew them for people of the Emperor's, being aware that they were come with some order from the great Lord, took to flight as if the devil were after them; and those who were in their tents selling their wares, shut them up and also took to flight, and shut themselves up in their houses, calling out to one another, **Elchi!** which is as much as to say 'Ambassadors!' For they knew that with ambassadors coming they would have a black day of it; and so they fled as if the devil had got among them." *Clavijo*, xcvii. Comp. *Markham*, p. 111[72].

19. *jade* "yada taşı, yağmur taşı" < Eski Uyg. *yad/yat* "yağmur büyüsü; yağmur taşı"[73]. *Yad*, *yadçı* "yağmur büyüsü yapan sihirbaz" ve *yatla-* "yağmur ve bulut getirmek için büyü yapmak" sözcükleri Eski Uygurca metinlerde kayıtlıdır[74].

70 Yule-Burnell, *age*., s. 278.

71 Bkz. Claus Schönig, *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag 2000, s. 94-95; Şinasi Tekin, "*İl* kelimesi ve İştikaklarının Hikayesi", *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001, ss. 103-119.

72 Yule-Burnell, *age*., s. 337.

73 Bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, Band 1, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1963, p. 157.

74 Clauson, *age*., s. 883, 886, 890.

Türkçedeki /y/ ünsüzünün ses değerinin Batı dillerindeki harf karşılıklarından biri /j/ olduğu için ve yarı ünlü yarı ünsüz bir ses olan /y/nin ünlüleri inceltme eğilimi olduğu için *jade* imlası normaldir.

İngilizce bir metinde ilk kez 1595'te geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (444-5.s.): "The well-known mineral, so much prized in China, and so wonderfully wrought in that and other Asiatic countries; the *yashm* of the Persians; *nephrite* of mineralogists. The derivation of the word has been the subject of a good deal of controversy. We were at one time inclined to connect it with the *yada-tash*, the *yada* stone used by the nomads of Central Asia in conjuring for rain. The stone so used was however, according to P. Hyakinth, quoted in a note with which we were favoured by the lamented Prof. Anton Schiefner, a bezoar (q.v.).

Major Raverty, in his translation of the *Tabakat-i-Nasiri*, in a passage referring to the regions of Tukharistan and Bamian, has the following: "That tract of country has also been famed and celebrated, to the uttermost parts of the countries of the world, for its mines of gold, silver, rubies, and crystal, bejadah [jade], and other [precious] things" (p. 421). On *bejadah* his note runs: "The name of a gem, by some said to be a species of ruby, and by others a species of sapphire; but jade is no doubt meant". This interpretation seems however chiefly, if not altogether, suggested by the name; whilst the epithets compounded of *bejada*, as given in dictionaries, suggest a red mineral, which jade rarely is. And Prof. Max Muller, in an interesting letter to the *Times*, dated Jan. 10, 1880, states that the name *jade* was not known in Europe till after the discovery of America, and that the jade brought from America was called by the Spaniards *piedra de* ijada, because it was supposed to cure pain in the groin (Sp. *ijada*); for like reasons to which it was called *lapis nephriticus*, whence *nephrite* (see *Bailey*, below). Skeat, s.v. says: "It is of unknown origin; but probably Oriental. Prof. Cowell finds *yeda* a material out of which ornaments are made, in the *Divyavadana;* but it does not seem to be Sanskrit." Prof. Muller's etymology seems incontrovertible; but the present work has afforded various examples of curious etymological coincidences of this kind. [Prof. Max Muller's etymology is now accepted by the *N.E.D.* and by Prof. Skeat in the new edition of his *Concise Dict.* The latter adds that jada is connected with the Latin *ilia.*]"

İngiliz kâşif Sir Walter Raleigh'in 1595'te bastırdığı adlı seyahatnamesinde *jada*: "A kinde of greene stones, which the Spaniards call Piedras hi-ja-

das, and we use for spleene stones." -- *Raleigh, Discov. Guiana*, 24[75].

20. *khan* "han, hakan, kağan" < Orh. *kan* "kagan". Erken dönemlerden itibaren birçok dile geçer. İslamiyet'in kabulünden sonra Arap ve Fars dillerinde *sultan*la birlikte unvan grubu oluşturur. Bugünkü Pakistan'da, Afganistan'da, İran'da valiler ve ülkenin ileri gelenleri *han* unvanı taşır[76]. Türkçedeki arka damak ünsüzü /k/nın Batı dillerinde /kh/ ünsüz çiftiyle işaretlenmesi olağandır.

İngilizce bir metinde ilk kez 1616'da *chan* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (479.s.): "Turki through Pers. *Khan.* Originally this was a title, equivalent to Lord or Prince, used among the Mongol and Turk nomad hordes. Besides this sense, and an application to various other chiefs and nobles, it has still become in Persia, and still more in Afghanistan, a sort of vague title like "Esq.," whilst in India it has become a common affix to, or in fact part of, the name of Hindustanis out of every rank, properly, however of those claiming a Pathan descent. The tendency of swelling titles is always thus to degenerate, and when the value of *Khan* had sunk, a new form, *Khan Khanan* (Khan of Khans) was devised at the Court of Delhi, and applied to one of the high officers of State."

İngiliz diplomat Sir Thomas Roe'nun 1616'daki kaydında *chan*: "All the Captayens, as Channa Chana (Khān-Khānān), Mahobet Chan, Chan John (Khān Jahān)." *Sir T. Roe*, Hak. Soc. i. 192[77].

21. *khanum* "han eşi, hanım"[78]< Çağ. *hanım*. Sözcüğün yapısı için bkz. no. 6.

Türkçedeki arka damak ünsüzü /k/nın Batı dillerinde /kh/ ünsüz çiftiyle işaretlenmesi olağandır.

Batı dillerinden (İspanyolca) bir metinde ilk kez 1404'te *cañon* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (479.s.): "Turki, through Pers. *khanum* and *khanim*, a lady of rank; the feminine of the title Khan."

Timur'un sarayına elçi olarak giden Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1404'teki kaydıyla *cañon* : „ . . . la mayor delles avia nõbre **Cañon**, que quiere

75 Yule-Burnell, *age*., s. 445.
76 Clauson, *age*., 630.
77 Yule-Burnell, *age*., s. 479.
78 Bkz. Karaağaç, "Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?", ss. 81-90.

dezir Reyna, o Señora grande." *Clavijo*, f. 52*v*[79].

22. *kiosque* "köşk" < Far. *köşk* (كوشك) "saray, kasr". DLT'de geçen *köşige* "gölge" sözcüğüyle ilişkisi kurulsa da[80] bu çok tartışmalıdır. Farsçadan Türkçeye geçen *köşk*, Türkçe aracılığı ile dünya dillerine girer: Fransızca *kiosque*, İngilizce *kiosk* vd.

/ö/ sesinin Batı dillerinde /io/ ses birliğine dönüştüğü görülür. Türkçedeki /ş/ ünsüzünün Batı dillerinde /sh/ ile yazılması veya /s/ sesine dönüşmesi ise olağandır. Son seslerin /que/ yazılması, alıntının ilk kaynağının Fransızca olabileceğine işaret eder.

Batı dillerine ait (İtalyanca) bir metinde ilk kez 1623'te *kiosck* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (485.s.): "From the Turki and Pers. *kushk* or *kushk*, 'a pavilion, a villa. The word is not Anglo-Indian, nor is it a word, we think, at all common in modern native use."

İtalyan gezgin Pietro della Valle'nın 1623'teki kaydı: "There is (in the garden) running water which issues from the entrance of a great kiosck, or covered place, where one may stay to take the air, which is built at the end of the garden over a great pond which adjoins the outside of the garden, so that, like the one at Surat, it serves also for the public use of the city." *P. della Valle*, i. 535[81].

23. *kuzzılbash* "kızılbaş" < Tü. *kızılbaş* "giydikleri kırmızı serpuştan dolayı Safavi Devleti hizmetindeki Şii Türkmenler için kullanılan tabir".

İlk hecede /ı/ sesi /u/ ile gösterilmiştir. Oysa /y/ veya /i/ ie gösterilmesi beklenirdi. Bu durum sözcüğün telaffuz güçlüğüyle ilgili olabilir. Türkçedeki /ş/ ünsüzünün Batı dillerinde /sh/ ile yazılması veya /s/ sesine dönüşmesi ise olağandır.

Batı dillerine (İspanyolca) ait bir metinde ilk kez 1606'da *cocelbaxas* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (497-8.s.): Turki kizil- bash, "red-head". This title has been since the days of the Safavi (see *sophy*) dynasty in Persia, applied to the Persianized Turks, who form the ruling class in that country, from the red caps which they wore. The class is also settled extensively over Afghanistan. ["At Kabul," writes Bellew (*Races of Afghanistan*, 107), "he (Nadir) left as *chandaul*, or 'rear guard,' a detachment of 12,000 of

79 Yule-Burnell, *age*., s. 479.

80 Bkz. Şinasi Tekin, "Köşk Kelimesi Farsça Değil Türkçedir", *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınevi, İstanbul, ss. 25-31.

81 Yule-Burnell, *age*., s. 485.

his Kizilbash (so named from the red caps they wore), or Mughal Persian troops. After the death of Nadir they remained at Kabul as a military colony, and their descendants occupy a distinct quarter of the city, which is called *Chandaul.* These Kizilbash hold their own ground here, as a distinct Persian community of the Shia persuasion, against the native population of the Sunni profession. They constitute an important element in the general population of the city, and exercise a considerable influence in its local politics. Owing to their isolated position and antagonism to the native population, they are favourably inclined to the British authority."] Many of them used to take service with the Delhi emperors; and not a few do so now in our frontier cavalry regiments.

İspanyol misyoner Antonio de Gouvea'nın 1606'daki ilk kaydı: "Cocelbaxas, who are the soldiers whom they esteem most highly." *Gouvea*, f. 143.[82]

24. *oordoo*[83] "Hint dillerinden biri, Urduca" < Orh. *ordu*. Eski Türkçede anlamları "kağanın karargahı; ordu, saray; kale, şehir, payitaht" biçiminde değişkenlik gösterir. DLT'de "hakanın oturduğu şehir" anlamı yaygınlaşır. "Başşehir edinmek"anlamıyla *ordulan-* türevi kullanılır. DLT'deki anlam, Babür'le Hindistan'a intikal eder. Babür Şah'ın Delhi'deki sarayı *urdu-i-mu'alla*, burada konuşulan dil *zaban-i-urdu*dur.[84] Tarihi Kıpçak alanında *ordu* "ordu, şehir" ve Moğolca *orda* "belediye, köy yeri" biçimleri yan yana kullanılır. Tarihi Oğuzcada *ortu* ve *ordu* biçimleriyle "askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, karargah; yer mahal" anlamlarıyla kayıtlanır. *Orduluk* türevi "ordugah, ordunun konakladığı yer", *ordu urunmak* ibaresi "karargâh kurmak" anlamıyla kullanılmıştır [85].

İngilizcede /oo/ ünlü birliğinin /u/ya tekabül etmesinden dolayı, sözcüğün *urdu* biçiminden alıntılandığı anlaşılıyor.

82 Yule-Burnell, *age*., s. 498.

83Bkz. Doerfer 1965, *age*., s. 452; Clauson, *age*., s. 203; Emel Esin, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)", *Türkler*, C 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 129-1498; Mustafa Öner, "Or ~ Tor ~ Çor Sözleri Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, ss. 179-186.

84 Clauson, *age*., s. 203; Doerfer 1965, *age*., s. 452.

85 *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V*, O-T, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 302.

İlk kez 1247'de Plano Carpini'nin, 1254'te William Rubruk'un Latince gezi kitaplarında geçer (sırasıyla *ordam* ve *orda* biçimlerinde). İngilizce bir metinde ise ilk kez 1404'te *ordo* biçiminde görülür. Sözlükte şöyle tanımlanır (639-40.s.): "The Hindustani language. The (Turki) word *urdu* means properly the camp of a Tartar Khan, and is, in another direction, the original of our word *horde* (Russian *orda*), [which, according to Schuyler (*Turkistan*, i. 30, note), "is now commonly used by the Russian soldiers and Cossacks in a very amusing manner as a contemptuous term for an Asiatic"]. The 'Golden Horde' upon the Volga was not properly (*pace* Littre) the name of a tribe of Tartars, as is often supposed, but was the style of the Royal Camp, eventually Palace, of the Khans of the House of Batu at Sarai. *Horde* is said by Pihan, quoted by Dozy (*Oosterl.* 43) to have been introduced into French by Voltaire in his *Orphelin de la Chine.* But Littre quotes it as used in the 16th century. *Urda* is now used in Turkistan, *e.g.* at Tashkend, Khokhand, &c., for a 'citadel' (*Schuyler, loc. cit.* i. 30). The word *urdu*, in the sense of a royal camp, came into India probably with Baber, and the royal residence at Delhi was styled *urdu-i-mu'alla*, 'the Sublime Camp.' The mixt language which grew up in the court and camp was called *zaban-i-urdu*, 'the Camp Language,' and hence we have elliptically *Urdu.* On the Peshawar frontier the word *urdu* is still in frequent use as applied to the camp of a field-force."

1247 Plano Carpini kaydı: "Post haec venimus ad primam ordam Imperatoris, in quâ erat una de uxoribus suis; et quia nondum videramus Imperatorem, noluerint nos vocare nec intromittere ad ordam ipsius." -- *Plano Carpini*, p. 752; 1254 William Rubruk kaydı: "Et sicut populus Israel sciebat, unusquisque ad quam regionem tabernaculi deberet figere tentoria, ita ipsi sciunt ad quod latus curie debeant se collocare. . . . Unde dicitur curia Orda lingua eorum, quod sonat medium, quia semper est in medio hominum suorum…" *William of Rubruk*, p. 267[86].

25. *tanga* "bir para birimi, tenge"[87] < Çağ. *teŋke* "para; sikke".

Özgün biçimde /ŋ/ ünsüzünün varlığı, alıntılanan dilde ünlülerin kalınlaşmasına neden olan fonetik faktördür.

İlk defa 1404'te Latince bir metinde *tangae* biçiminde, 1516'da İngilizce bir metinde *tanga* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (896-8.s.): "Mahr. *tank*, Turki *tanga.* A denomination of coin which has been in use

86 Yule-Burnell, *age.*, s. 640.

87 Bkz. J. Allan, "Tenke", *İslam Ansiklopedisi*, 122. cüz, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 162.

over a vast extent of territory, and has varied greatly in application. It is now chiefly used in Turkestan, where it is applied to a silver coin worth about 7.5 d. And Mr. W. Erskine has stated that the word *tanga* or *tanka* is of Chagatai Turki origin, being derived from *tang*, which in that language means 'white' (*H. of Baber and Humayun*, i. 546). Though one must hesitate in differing from one usually so accurate, we must do so here. He refers to Josafa Barbaro, who says this, viz. that certain silver coins are called by the Mingrelians *tetari*, by the Greeks *aspri*, by the Turks *akcha*, and by the Zagatais *tengh*, all of which words in the respective languages signify 'white.' We do not however find such a word in the dictionaries of either Vambery or of Pavet de Courteille; -- the latter only having *tangah*, 'fer-blanc'. And the obvious derivation is the Skt. *tanka*, 'a weight (of silver) equal to 4 *mashas* . . . a stamped coin.' The word in the forms *taka* (see *tucka*) and *tanga* (for these are apparently identical in origin) is, "in all dialects, laxly used for money in general" (*Wilson*). In the Lahore coinage of Mahmud of Ghazni, A.H. 418-419 (A.D. 1027-28), we find on the Skt. legend of the reverse the word *tanka* in correspondence with the *dirham* of the Ar. obverse (see *Thomas, Pathan Kings*, p. 49). &*Tanka* or *Tanga* seems to have continued to be the popular name of the chief silver coin of the Delhi sovereigns during the 13th and first part of the 14th centuries, a coin which was substantially the same with the *rupee* (q.v.) of later days. In fact this application of the word in the form *taka* (see *tucka*) is usual in Bengal down to our own day. Ibn Batuta indeed, who was in India in the time of Mahommed Tughlak, 1333-1343 or thereabouts, always calls the gold coin then current a *tanka* or *dinar* of gold. It was, as he repeatedly states, the equivalent of 10 silver *dinars*. These silver *dinars* (or rupees) are called by the author of the *Masalik-al-Absar* (c. 1340) the "silver *tanka* of India." The gold and silver *tanka* continue to be mentioned repeatedly in the history of Feroz Shah, the son of Mahommed (1351-1388), and apparently with the same value as before. At a later period under Sikandar Buhlol (1488-1517), we find *black* (or copper) *tankas*, of which 20 went to the old silver *tanka*. We cannot say when the coin, or its name rather, first appeared in Turkestan.

But the name was also prevalent on the western coast of India as that of a low denomination of coin, as may be seen in the quotations from Linschoten and Grose. Indeed the name still survives in Goa as that of a copper coin equivalent to 60 *reis* or about 2*d.* And in the 16th century also 60 *reis* appears from the papers of Gerson da Cunha to have been the equivalent of the silver *tanga* of Goa and Bassein, though all the equations that he gives suggest that the *rei* may have been more valuable then. The denomination is

also found in Russia under the form *dengi***.** See a quotation under *copeck*, and compare *pardao*."

Timur'un sarayına elçi olarak giden Ruy Gonzáles de Clavijo'nun 1404'teki kaydıyla *tangae*: "…vna sua moneda de plata que llaman **Tangaes.**" *Clavijo*, f. 46*b.* (Yule-Burnell 1996: 897).

26. *tomaun* "on bin"[88] < Orh. *tümen*. Sözcüğün nihai kökenine dair birbirinden farklı görüşler ileri sürülür. Proto Çince ve Toharcayla ilişkilendirmeler için bkz. Clauson 1972.

İnce sıradaki ünlülerin fonetik nedene bağlı olmaksızın kalınlaşması, Batı dillerindeki telaffuz güçlüğünden veya Farsça aracılığıyla alıntılanmasından ksynaklanabilir.

Batı dillerine (Eski Fransızca) ait bir metinde ilk kez 1300'de *toman* biçiminde geçer. Sözlükte şöyle tanımlanır (928-9.s.): "A Mongol word, signifying 10,000, and constantly used in the histories of the Mongol dynasties for a division of an army theoretically consisting of that number. But its modern application is to a Persian money, at the present time worth about 7*s.* 6d. [In 1899 the exchange was about 53 crans to the £1; 10 *crans* = 1 tuman.] Till recently it was only a money of account, representing 10,000 *dinars;* the latter also having been in Persia for centuries only a money of account, constantly degenerating in value. The tomaun in Fryer's time (1677) is reckoned by himas equal to £3, 6*s.* 8d. P. della Valle's estimate 60 years earlier would give about £4, 10*s.* 0*d.*, and is perhaps loose and too high. Sir T. Herbert's valuation (5 x 13*s.* 8*d.*) is the same as Fryer's. In the first and third of the following quotations we have the word in the Tartar military sense, for a division of 10,000 men."

1300'deki Marco Polo'nun kaydı: "You see when a Tartar prince goes forth to war, he takes with him, say, 100,000 horse . . . they call the corps of 100,000 men a *Tuc;* that of 10,000 they call a Toman." -- *Marco Polo*, Bk. i. ch. 54[89].

27. *tope* "top" < Karah. *top* "küre; oyun topu". Türk dili tarihinde ilk kez DLT'de görülür[90].

88 Bkz. Doerfer 1965, *age*., s. 983.

89 Yule-Burnell, *age*., s. 929.

90 Bkz. Doerfer 1965, *age*., s. 948; Clauson, *age*., s. 434.

İngilizce bir metinde ilk kez 1673'te *top* biçiminde geçer.

Sözlükte şöyle tanımlanır (934-5): "This word is used in three quite distinct senses, from distinct origins.

a. Hind. *top*, 'a cannon.' This is Turkish *top*, adopted into Persian and Hindustani. We cannot trace it further. [Mr. Platts regards T. *tob, top*, as meaning originally 'a round mass,' from Skt. *stupa*, for which see below.]

b. A grove or orchard, and in Upper India especially a mango-orchard. The word is in universal use by the English, but is quite unknown to the natives of Upper India. It is in fact Tam. *toppu*, Tel. *topu*, [which the *Madras Gloss.* derives from Tam. *togu*, 'to collect,'] and must have been carried to Bengal by foreigners at an early period of European traffic. But Wilson is curiously mistaken in supposing it to be in common use in Hindustan by natives. The word used by them is *bagh.*

c. An ancient Buddhist monument in the form of a solid dome. The word *top* is in local use in the N.W. Punjab, where ancient monuments of this kind occur, and appears to come from Skt. *stupa* through the Pali or Prakrit *thupo.* According to Sir H. Elliot (i. 505), *Stupa* in Icelandic signifies 'a Tower.' We cannot find it in Cleasby. The word was first introduced to European knowledge by Mr. Elphinstone in his account of the Tope of Manikyala in the Rawul Pindi district."

1673'teki ilk kayıt: "…flourish pleasant Tops of Plantains, Cocoes, Guiavas." *Fryer*, 40[91].

28. *tura*[92] "siper; kalkan" < Karah. *tura*. Eski Türkçede "siper, göğüs siperi, kalkan" anlamındadır. Kaşgarlı Mahmut, *tura kalkan* ikilemesini "düşmandan korunmak için kullanılan her şey" olarak tanımlar.

Sözlükte şöyle tanımlanır (943.s.): "Or. Turk. *tura.* This word is used in the Autobiography of Baber, and in other Mahommedan military narratives of the 16th century. It is admitted by the translators of Baber that it is rendered by them quite conjecturally, and we cannot but think that they have missed the truth. The explanation of *tur* which they quote from Meninski is "*reticulatus*" and combining this with the manner in which the quotations show these *tura* to have been employed, we cannot but think that the mea-

91 Yule-Burnell, *age.*, s. 935.

92 Bkz. Clauson, *age.*, s. 531; Doerfer 1965, *age.*, s. 958.

ning which best suits is 'a gabion.' Sir H. Elliot, in referring to the first passage from Baber, adopts the reading *tubra*, and says: "*Tubras* are nose-bags, but . . . Badauni makes the meaning plain, by saying that they were *filled with earth (Tarikh-i-Badauni*, f. 136). The sacks used by Sher Shah as temporary fortifications on his march towards Rajputana were *tubras" (Elliot*, vi. 469). It is evident, however, that Baber's turas were no tobras, whilst a reference to the passage (*Elliot*, iv. 405) regarding Sher Shah shows that the use of bags filled with sand on that occasion was regarded as a new contrivance. The *tubra* of Badauni may therefore probably be a misreading; whilst the use of gabions implies necessarily that they would be filled with earth."

Bu sözcüğün geçtiği yabancı dilli bir metinden örnek vermek yerine sözlük müellifleri Babürnâme'den (1526) örnek vermişlerdir: "I directed that, according to the custom of Rûm, the gun-carriages should be connected together with twisted bull-hides as with chains. Between every two guncarriages were 6 or 7 **tûras** (or breastworks). The matchlockmen stood behind these guns and tûras, and discharged their matchlocks. . . . It was settled, that as Pânipat was a considerable city, it would cover one of our flanks by its buildings and houses while we might fortify our front by **tûras.** . ." *Baber*, p. 304.[93]

93 Yule-Burnell, *age*., s. 943.

Sonuç

1. Bu çalışmada, *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary* adlı sözlüğü telif eden yazarlar tarafından Türkçe olduğu kabul edilen veya öngörülen sözler listelenmiştir. Bu sözlerin büyük bir çoğunluğunun temel özelliği, eski Türkçeden bu yana Türk kültür tarihinde yer bulmuş olmalarıdır. Sözlüğün telif edildiği 1886 yılı, Türkoloji kaynaklarının literatürde henüz yerlerini almaya başladıkları zamana denk gelmektedir. Sözlük yazarları Yule ve Burnell'in Türkoloji kaynaklarının, Arminius Vambery, *Sketches of Central Asia* (London 1868) ve Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turk-Oriental, L'Imprimerie* (Paris 1870) adlı çalışmalardan ibaret oluşu, bazı sözlerin Türkçe olduğunun anlaşılamamasına veya Türkçenin verici dil olmasına rağmen sadece köken dilin (Arapça, Farsça gibi) dikkate alınmasına sebep olmuştur. Ancak kaynakların sınırlı oluşu, eserin değerini azaltmaz. Aksine yazarların bilhassa köken dili dikkate değer bir biçimde aramaları, onların objektif bakışıyla sözlükçülük anlayışlarının dönemlerine göre yüksek bir düzeyde olduğunu gösterir. Yazarlar, Türkçe kökenli sözler söz konusu olduğunda, Doğu Türkçesine ait sözleri *Türki* veya *Or. Turki* (*Oriental Turki* "Doğu Türkçesi"), Osmanlı Türkçesi olduğunu düşündükleri sözleri ise *Turkish* olarak kaydetmişlerdir.

2. Çalışmanın hedefi, Türkçeden Hint dillerine, Hint dillerinden de İngiliz diline geçen sözlerin, elimizdeki sözlükten ayıklanması olmuştur. Bunun sonucunda 28 Türk veya Türk-Moğol kökenli söz ortaya çıkmıştır. Bu sözcükler arasında Türkçeye çok erken bir dönemde giren *bakşı, tümen* sözcükleri, Türk kültüründe kazandıkları anlamlarla hedef dillerde alıntılandıkları ve Türkçeye mâl oldukları için listemizde yer aldı. Bunların dışında Türkçe kökenli olup olmadıkları literatürde hâla tartışma konusu olan *kiosque* < *köşk* sözcüğü de dünya dillerinde Türkçe aracılığıyla tanındığı için listemize girdi. Shakespeare'in Türkçe olduğunu belirttiği *culgee* "türban veya serpuşun tepesindeki mücevherli tüy"; A. Vambery ve P. de Courteille'in Türkçe olduğu kaydını düştükleri *cotwal, cutwaul* "polis memuru; polis şefi; yerel hakim" sözcükleri, haklarında literatürde bir bilgiye rastlamadığımız halde, dil tarihinde unutulmuş sözcükler olma ihtimalleri düşünülerek listede yer aldı. Sözlükteki madde başlarından biri olan ve Batı dilleri literatürüne Marco Polo'nun kaydıyla giren *toorkey* "bir at türü" sözcüğünün *Türk* etnonimi ile ilişkisi açık olduğu halde, bu adlandırmanın Batılılar tarafından (Orta Latince *Turchia*) yapılmış olması, sözcüğü liste dışı bırakmamıza sebep oldu.

3. Bugüne kadar, Türkçenin dünya dillerine verdiği sözler konulu çalışmalarda, Türkçeden Hint dillerine veya İngiliz diline verilen sözler birbirinden bağımsız olarak incelenmiş; aracı bir dille İngiliz diline giren Türkçe sözler konusuna ise, ayrıca değinilmemiştir. Çalışmamızın sonuçlarından biri de, bir Asya dili aracılığıyla bir Batı diline girmiş Türkçe sözlerin bir kısmının ortaya çıkarılmış olmasıdır.

4. Hint dili aracılığıyla İngiliz diline giren Türkçe sözler tematik olarak sınıflandırıldığında karşımıza şu sonuçlar çıktı:

A. Unvanlar: *bahaudur* "seçkin kimse; saygın bir unvan"; *beebee* "kadın, bayan"; *beegum* "Hindistan'da soylu kadın, yüksek rütbeli kadın"; *chouse* "çavuş"; *khan* "han, hakan, kağan"; *khanum* "han eşi, hanım (6).

B. **Asayiş, güvenlik**: *cossack* "atlı haydut çetesi; eşkıya" *cotwal,* "polis memuru; polis şefi; yerel hakim"; *tope* "top"; *tura* "siper; kalkan" (4).

C. Gündelik yaşam kavramı, alet-edevat, yeme içme: *crease* "Malay kavimlerine özgü bir tür kama"; *bosh* "boş, kuru, faydasız, anlamsız" *arrack* "içki" (4).

D. Din-inanç: *buxee* "bahşı, Budist din adamı"; *jade* "yada taşı, yağmur taşı"; *kuzzılbash* "kızılbaş" (3).

E. Ekonomi, iş yaşamı: *cooly* "kiralık işçi, hamal; modern çağlarda özelikle Fransız kolonilerinde ve tarlalarda çalıştırılmak üzere Hindistan veya Çin'den göçe teşvik edilmiş işçi" (1).

F. Giyim kuşam kültürü: *alleja* "iki yanında uzunlamasına dalgalı çizgileri olan ipek kumaş cinsi"; *chupkun* "uzun cüppe; cepken"; *culgee* "türban veya serpuşun tepesindeki mücevherli tüy" (3).

G. Meslek adları: *bobachee* "aşçı"; *elchee* "elçi" (2).

H. Yerleşim, kent, konut kültürü: *kiosque* "köşk" (1).

I. İletişim, kültür, dil: *oordoo* "Hint dillerinden biri, Urduca" (1).

J. Sayı adı: *tomaun* "on bin, tümen" (1).

K. Akrabalık terimi: *baba* "baba" (1).

L. Taşımacılık: *caique* "kayık" (1).

Türk kültür hayatının on iki farklı alanına ait sözcük, hedef dilde alıntılanmış ve yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Özellikle Türk unvanlarını bil-

diren sözcükler; güvenlik, asayiş konulu sözcükler; gündelik yaşama ve iş hayatına ait sözcüklerle inanışla ilgili olanların sayısı daha fazladır. Bu da bir arada yaşamanın komşu kültürü etkilemesinin sonucudur. Bahsi geçen alanlarda Türkçenin Hint kültürüne öğrettiği bilgi alıntıları verilen ödünçlemelerle ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Haluk, "Türkçe 'boş'tan İngilizce 'bosh'a Adana Ağzındaki 'boşboşçu'ya Bir Sözü Serüveni", *Türk Dili*, S. 701, 2010, s. 1050-1062.

Allan, J., "Tenke", *İslam Ansiklopedisi*, 122. cüz, MEB. Yayınları, İstanbul 1979, s. 162.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi I—III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946-1947-1950.

Bikkinin, İrek, "İngilizcedeki Türkçe Kökenli Sözcükler", *Türkler*, C 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 704-710.

Cannon, Garland, "Turkish loans in the English language", *Orbis* 41, 2008–2009, s. 163–88.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Esin, Emel, "Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)", *Türkler*, C 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.129-149.

Fasmer, Max, *Etimologiçeskiy slovar russkogo yazıka*, 2 Tom, E-Muj, Moskva 2003.

Gatenby, E.V., "Material for a Study of Turkish Words in English", A.*Ü. DTCF Fakültesi Dergisi*, C XII, s. 3-4, Eylül-Aralık 1954, Ankara 1954, s. 85-144.

Grenard, Fernand, *Babur* (haz. Orhan Yüksel), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.

İtil, Abidin, "Türkçe-Sanskrit Arasında Lenguistik Paraleller", *Doğu Dilleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, I. C 4. Ankara 1970, s.139-150.

Karaağaç, Günay, "Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, V,* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989, s. 81-90.

Karaağaç, Günay, "Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, VII*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 85-113.

Karaağaç, Günay, "*Han* ve *Hakan* Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* X (Üzbek Bayçura Özel sayısı), EÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001, s. 71-114.

Karaağaç, Günay, "Türkçe Çoban Dili mi Çiftçi Dili mi?", *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 179-182.

Karaağaç, Günay, "Türkçe ve Komşu Diller", *Dil, Tarih ve İnsan*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 117-177.

Karaağaç, Günay, "Sözlük Yapısı": *Dil, Tarih ve İnsan*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 31-43.

Köprülü, M. Fuat, "Bahadır", *İslam Ansiklopedisi*, C II, MEB. Yayınları, 1944, s. 216-19.

Köprülü, M. Fuat, "Bahşı": *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken Yayınları, Ankara 1989.

Kuun, G., *Codex Cumanicus*, Budapestini 1880.

Haig, T.W.-Moreland, H.H.-Dodwel-Rose, H.A., "Hind-Türk İmparatorluğu", *İslam Ansiklopedisi*, C 5/1, 492-510

Lessing, Ferdinand, *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II,* (çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Li, Yong-Sŏng, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, Simurg Yayınları, İstanbul 1999.

Nadjip, E.N., "Tyurskiy yazık deliyskogoy sultanata XIV veka", *Sovetskaya tyurkologiya*, no.2, 1982, s. 70-88.

Narain, A.K., "İç Asya'da Hint-Avrupalılar", *Erken İç Asya Tarihi* (der. D. Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Öner, Mustafa, "Or ~ Tor ~ Çor Sözleri Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, VII*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 179-186.

Öztekten, Özkan, "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisine Genel Bir Bakış": *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, 29-30 Nisan 2004,* haz. Prof. Dr. Günay Karaağaç, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 11-36.

Schönig, Claus, *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Otto Har-

rassowitz Verlag, Wiesbaden 2000.

Sertkaya, Osman Fikri, "Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2, Ankara 2004, s. 366-380.

Sertkaya, Osman Fikri, "Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları*, S. 5, 2009, s. 9-38.

Sevortyan, E. V., *Etimologiçeskiy slovar tyurskih yazıkov (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie leksiçeskie osnovı na bukvı B)*, Moskva 1978.

Stachowski, Marek, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*, Kraków 2019.

Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, Mihran Matbaası, İstanbul H.1298/M.1882.

Tekcan, Münevver, "Urducadaki Türkçe Kelimeler ve Bunların Tematik İncelemesi": *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi, V. Lefke Edebiyat Buluşması, 29-30 Nisan 2004*, haz. Prof. Dr. Günay Karaağaç, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 75-91.

Tekin, Şinasi, "*İl* kelimesi ve İştikaklarının Hikayesi": *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001, s. 103-119.

Tekin, Şinasi, "Köşk Kelimesi Farsça Değil Türkçedir", *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001, s. 25-31.

Togan, İsenbike–Kara, Gülnar–Baysal, Cahide, *Çin Kaynaklarında Türkler. Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-Shu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Urban, Mateusz, *The Treatment of Turkic Etymologies in English Lexicography. Lexemes Pertaining to Material Culture*, Jagiellonian University Press, Kraków 2015.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, 4 vols., Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1963-1975.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V, O-T, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Türkmen, Erkan, "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili*, C XLIX, S. 397, Ocak 1985, s. 5-37.

Türkmen, Erkan,"Urducadaki Türkçe Kelimeler", *Türk Dili*, C XLIX, S. 399, Mart 1985, s. 157-171.

Yule, Henry-Burnell, A.C., *Hobson-Jobson The Anglo-Indian Dictionary*, Wordsworth Reference, Hertfordshire, Great Britain 1996.

http://www.merriam-webster.com/dictionary/rakie-https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/raki